
ŠVOK

„Zlatá stredná trieda“

Úvod. Častokrát sa vedú diskusie v duchu, či je prijateľné aplikovať poznatky našich predkov na súčasné problémy. Ved' dejiny sa neopakujú, každý okamih či udalosť je jedinečná, a preto by sme náš zrak mali upriamiť skôr do prítomnosti alebo do blízkej budúcnosti, než do ďalekej minulosti. Ak by sme prijali takéto stanovisko, malo by ešte zmysel hovoriť o veciach, myšlienkach, filozofických postrehoch ako o nadčasových entitách? Malo by zmysel všetko to, čo je zapísané v starých knihách, ktoré slúžia ľudstvu ako jeho externá pamäť? Zaujímá nás, aké problémy sužovali ľudí pred dvetisíc rokmi? Ako ich vyriešili? Aké stanovisko k nim zaujali? Zmenilo sa odvtedy niečo, či ľudský pokrok meriame len rozvojom technológií a prírodných vied? Čo sme tým získali a čo stratili? Nad takto položenými otázkami sa zamýšľal už Jean-Jacques Rousseau¹ v dobe osvietenstva a v predvečer „Veľkej francúzskej revolúcie“, ktorú poškvrnili jakobínsky teror. A dnes sme opäť v situácií, keď spoločnosť a naše politické zriadenie si akútne vyžaduje kladenie otázok tohto typu. Ved' ak prihliadneme na prostý fakt, že minulé storočie bolo storočím, v ktorom sa viedlo najviac vojen, umrelo najviac ľudí v nám známych dejinách, tak je priam na mieste sa opýtať, či sa spoločnosť a štátne zriadenia neodklonili od svojich pôvodných cieľov?

Aj keď sa Aristoteles a Thomas Hobbes diametrálne líšili v poňatí ľudskej prirodzenosti, v jednom sa predsa len zhodli – štát a spoločnosť by mali mať medzi hlavnými cieľmi bezpečnosť, stabilitu a prosperitu.

Aristoteles zachádzal ešte ďalej a štát priamo stotožňoval s dobrom, ku ktorému všetko smeruje.² Preto aj vo svojom spise *Politika* (gr. Politikón), ktoré bolo za jeho čias venované len „zasväteným“ žiakom Lykeionu³, analyzuje celý rad spoločenských problémov, jednotlivých zložiek štátu a dáva tak vzniknúť politickej vede ako takej.

V predloženej eseji sa sústredím len na jednu dôležitú zložku v politickom spoločenstve, akú pre Aristotela predstavovala stredná trieda. Pritom sa opriem o súčasný „stav“ a poňatie strednej triedy. V prvom rade o dielo popredného českého sociológa Jana Kellera,⁴ ktorý na jej zhoršujúce sa postavenie, dlhodobo upozorňuje.

Stredná trieda vtedy a dnes. Adjektívum „stredný“, „stredná“ a stred vo všeobecnosti sa nesie naprieč celým Aristotelovým dielom. Hľadanie tohto pomyselného stredy je v *Etike Nikomachovej* dokonca samotnou cnosťou: „Cnosť je teda vedome volený stav; nachádza sa v onom strede, ktorý je vzhľadom na nás a ktorý je určený úsudkom tak, ako by ho určil rozumný človek. Je stredom medzi dvoma nesprávnymi spôsobmi charakterizovanými nadbytkom a nedostatkom tak, že cnosť vie nájsť stred a rozhodnúť sa preň... Keď chceme vyjadriť jej podstatu a pojem, musíme povedať, že cnosť je stredom, ale keď chceme označiť jej hodnotu a vnútornú dokonalosť, povieme, že cnosť je vrcholom.“⁵ Čo je však vrcholom a *raison d'être* celého nášho bytia a snaženia? V zhode so svojím učiteľom

¹ Buraj, I.: Jean-Jacques Rousseau: zmluva o spoločnosti, In: Kol. autorov: *Dejiny politického a sociálneho myslenia*, Kalligram, 2013, s.287.

² Aristoteles: *Politika*, Pravda, 1988, 1252 a.

³ Suvák, V.: Aristotelés: realita obce, In: Kol. autorov: *Dejiny politického a sociálneho myslenia*, Kalligram, 2013, s. 86.

⁴ Podrobnejšie sa vymedzením strednej triedy zaoberá Jan Keller vo svojej monografii Keller, J.: *Vzestup a pád stredných vrstev*, SLON, 2000.

⁵ Aristoteles: *Etika Nikomachova*, Pravda, Bratislava, 1979, s.51 – 52.

Platónom, nám Aristoteles dáva jasnú odpoveď – dobro ako *telos*, ako cieľ štátu, ku ktorému by nás mala viesť „zlatá stredná cesta“. Čo je však touto cestou? Alebo čo ju dláždí?

V každom štáte by ju mala dláždíť *frónésis*, rozumová zdatnosť a cnosť. Aj vďaka nej sa stáva politika umením a vedením, ktoré sa zaoberá dobrom.⁶

Jednou zo záruk a garancií v dobrom štáte, zabezpečujúcej dôstojný život, je právo, ktoré si za svoj cieľ stanovilo všeobecný úžitok.⁷ A „tí, čo hľadajú právo, hľadajú stred, lebo zákon je stredom“.⁸ No nie každý zákon je nevyhnutne dobrý. Nie každá ústava je spravodlivá. Čo je však ústava? Ústava je v Aristotelovom chápaní istý druh poriadku medzi tými, čo obývajú štát.⁹

Štát obýva každý – od otrokov, remeselníkov, roľníkov, obchodníkov, vojakov, umelcov, až po pánov.

No nie každý je aj rovnoprávnym občanom štátu. Pod občanmi a občianskou spoločnosťou ako takou, rozumieme len „tých, čo majú na nej (*ústave, pozn. aut.*) účasť“.¹⁰ Všetko potom závisí od toho, kto v danej *polis* žije a vládne, resp., aké danosti, cnosti, či dokonca ich opak, v danej spoločnosti prevládajú, takú formu bude mať aj ústava.

Pri kritike oligarchie, ktorá je zriadením úzkej skupiny bohatých, a ktorí vládnu zväčša na svoj prospech, môže prísť k narastaniu majetkových rozdielov, neprávosti a vlády sa po prevrate ujme chudobná, pomstychtivá a žiadostivá väčšina. No ani jedna z týchto typov vlád, nespadá do tzv. „dobrých“ ústav, či zriadení.¹¹

Analýze týchto dvoch spoločenských tried venuje niekoľko kapitol, no vzniká tak zdanie, „že časťou štátu sú len bohatí a chudobní“.¹² To je však omyl, preto nám tu Aristotelés predstavuje dôležitú spoločenskú vrstvu¹³ – strednú triedu.

„Vo všetkých štátoch sú tri triedy občanov, veľmi bohatí, veľmi chudobní a tretí, ktorí sú uprostred medzi nimi.“¹⁴ A „pokiaľ ide o hmotné majetky, je stredný majetok najlepší zo všetkých“.¹⁵

Dokonca, ako ďalej dodáva, „existencia tohto druhu občanov je v štátoch najväčšmi zabezpečená. Ani sami totiž netúžia po cudzom majetku, ako chudobní, ani druhí po ich majetku, ako chudobní túžia po majetkoch bohatých“.¹⁶

Stredná trieda je tak podľa Aristotela akýmsi vyrovnávacím a harmonizujúcim prvkom. Je stredom medzi dvoma extrémami. A tam, kde je ohrozená stredná trieda, je ohrozený aj dobrý štát. Lebo „dobrú ústavu majú také štáty, v ktorých práve stredná vrstva je početná a pokiaľ možno silnejšia ako obidve krajné triedy“.¹⁷ Totiž, tam, kde sú takéto

⁶ Suvák, V.: Aristotelés: realita obce, In: Kol. autorov: *Dejiny politického a sociálneho myslenia*, Kalligram, 2013 s. 87.

⁷ Aristoteles: *Politika*, Pravda, 1988, 1282 b.

⁸ Tamtiež., 1287 b.

⁹ Tamtiež., 1274 b.

¹⁰ Tamtiež., 1275 a.

¹¹ Ústavy, „ktoré majú na zreteli len vlastný prospech vládnucich, všetky sú pochybné a odkláňajú sa od správnych ústav“. (pozri 1279 a)

¹² Tamtiež., 1291 b.

¹³ Pojem „vrstva“ a „trieda“ budeme používať ako synonymum.

¹⁴ Tamtiež., 1295 b.

¹⁵ Tamtiež., 1295 b.

¹⁶ Tamtiež., 1295 b.

¹⁷ Tamtiež., 1295 b.

pomery, sa najľahšie poslúcha rozum. Tam, kde sú už spomenuté majetkové rozdiely, začínajú prevládať emócie. Chudobní nenávidia bohatých a ľahko sa nechajú zviest' demagógmi¹⁸, ktorí ich pošt'vú proti bohatým, a bohatí sa tak pochopiteľne boja chudobných a stráňa sa ich. Z takýchto extrémov môže vzniknúť tyranida, ktorá je podľa Aristotela najhoršia možná ústava.

„Lebo tyranida vzniká tak z najradikálnejšej demokracie, ako aj z oligarchie, kým omnoho menej z vlády stredných vrstiev a z občanov im blízkych.“¹⁹

A tak cituje Folkydesa: „Najlepší v mnohom je stredný stav, k nemu v štáte chcem patriť“.²⁰ Dokonca aj „najlepší zákonodarcovia patrili k strednému stavu“²¹, ako uvádza Aristotelés a spomína napr. Solona, Lykurga, Charonda.

Prejdime však od antickej spoločnosti k modernej.

Kto dnes tvorí strednú vrstvu? Má dnes zmysel ešte hovoriť o triednej spoločnosti? Sociológovia Jan Pakulski a Malcolm Waters vo svojej knihe *The Death of Class* (Smrť triedy, 1996) tvrdia, že súčasná spoločnosť prešla zásadnou zmenou a už ju nemožno označovať za triednu spoločnosť. V priemyselnej dobe upadá sociálny, politický, ekonomický význam spoločenských tried a skôr sa vytvárajú jednotlivé „statusové konvencie“, neexistujú tak komunity, s ktorými by sme sa mohli identifikovať. Spoločenská stratifikácia sa podľa nich odohráva na základe kultúrne podmienenej spotreby. Ide teda o otázku štýlu, vkusu a statusu, a nie o pozíciu v rámci deľby práce.²²

Tento názor tu uvádzam len z dôvodu, že si zasluhuje pozornosť, no vyžaduje si obsiahlejšiu diskusiu, ktorá pre nás nebude teraz podstatná. Preto sa vrátim ku „klasickému“ chápaniu sociálnej stratifikácie.

Súčasná chápanie a klasifikovanie ľudí už len v rámci samotnej strednej vrstvy je problematické.²³ Hovoriť môžeme o starých, nových, novších, vyšších a nižších stredných vrstvách atď. Táto nevyhnutnosť podrobnejšie vymedziť jednotlivé stredné triedy prichádza najmä so vznikom nových profesií, keďže mnohé z nich (IT špecialisti, vedci vo výskumných centrách, rôzni súkromní experti, manažéri atď.) ešte za čias Aristotela neexistovali.

Podľa „novosti“ rozlišuje Jan Keller tri vrstvy. Do starých stredných vrstiev radí napr. lekárov, právnikov a živnostníkov. Do nových stredných vrstiev kvalifikovaných zamestnancov a riadiacich pracovníkov strednej úrovne, zatiaľ čo do tých najnovších spadajú kvalifikovaní zamestnanci nadnárodných firiem, alebo solídne zarábajúci vysokoškooláci na „voľnej nohe“. Všetci však majú jedno spoločné, musia pracovať a nemôžu žiť len ako rentieri z rozsiahleho majetku, ktorý sa zvykne dediť z generácie na generáciu.²⁴

Treba spomenúť aj to, že viacero profesií, ktoré sa radili k strednej triede, môžu postupom času upadnúť do nižšej. Naopak, niektoré profesie môžu v rámci spoločenského rozvrstvenia postúpiť vyššie. Tu prichádzame skôr ku korelácii medzi majetkom a zaradením

¹⁸ „Demagógovia vedú procesy proti jednotlivým majetným občanom a tým ich nútia zjednotiť sa (spoločný strach zjednocuje aj najväčších nepriateľov), alebo všeobecne podnecujú ľud proti nim.“ (pozri Aristoteles: *Politika*, Pravda, 1988, 1304 b.)

¹⁹ Tamtiež., 1296 a.

²⁰ Tamtiež., 1295 b.

²¹ Tamtiež., 1296 a.

²² Pozri aj Giddens, A.: *Sociologie*, Argo, 2013, s.416.

²³ Taktiež tej nižšej a vyššej.

²⁴ Keller, J.: *Evropské rozpory ve světle migrace*, SLON, Praha, 2017, s. 180.

sa do jednotlivých tried. Opúšťame tak statický model, ktorý zaraďuje ľudí do jednotlivých tried len na základe profesie, čo už bolo naznačené J.Pakulskim a M.Watersom.

Koho teda zaradiť, odmysliac si jeho profesiu, do strednej triedy? Alebo aké kritériá treba splniť, aby sme „patrili“ k strednej triede?

Predovšetkým je to stabilná práca a príjem. Príjem taký, že príslušník strednej triedy sa nemusí každodenne strachovať o svoju existenciu, môže si dovoliť raz za týždeň jedlo v reštaurácii, dokáže svojim deťom zabezpečiť dostatočné vzdelanie, ako aj bývanie, raz alebo dvakrát do roka si môže dovoliť vycestovať na dovolenku, a ešte si aj niečo ušetriť.

Podľa kvantity jednotlivých kritérií sa tak ľudia môžu pohybovať buď smerom hore, alebo dole, až na úplné dno spoločnosti. Zriedkavejšie na jej „vrchol“. To sú však extrémny, a ako už naznačoval Aristoteles, čím viac bude tých v „strede“ a menej extrémov, tým lepšie.

Čo ohrozuje strednú triedu a spoločnosť v súčasnosti? Ako je to však dnes? Opäť sme v kríze.

A vždy keď sa spoločnosť topí v problémoch, sú to práve stredné triedy, ktoré sú jej nádejou, a naopak, keď spoločnosť prosperuje, sú garantom tejto prosperity.²⁵ Stačí si všimnúť predvolebnú rétoriku niektorých politikov a pochopíme význam tejto triedy.

Musíme si však priznať, že hlad a chudoba nevymizli. (Ďalej sú to klimatické zmeny, zapríčinené aj ľudskou činnosťou, ktoré môžu spôsobiť najväčšiu migráciu od čias neolitického revolúcie, nárast psychických porúch, samovrážd, terorizmus atď.)

Príčin a problémov je naozaj mnoho a každý by si zaslúžil viac miesta a podrobné rozpracovanie. To však nie je predmetom tejto eseje. Môžem len povedať, že veľmi jednoznačne a prehľadne ich zhrnul už etológ a filozof Konrad Lorenz vo svojom diele *Osem smrteľných hriechov*.

Pre lepšiu ilustráciu toho čomu dnes čelí ľudská civilizácia, ich vymenujem: V prvom rade je to **preľudnenie** a z toho vyplývajúci nárast vnútroruhovej agresie a kriminality, **devastácia životného prostredia**, **úpadok ľudského druhu ako takého**, úpadok jeho genofondu, **vyhasnutie citov**, strata empatie, **rozchod s tradíciou**, **nekritická poddajnosť** a uniformita ľudí, ktorá môže vyústiť do primitívnej diktatúry. A posledné čo spomína, je najmä **ponížovanie a výsmech** tých, ktorí by sa svojimi názormi odlišovali a nesúhlasili.²⁶

Navyše, vojnové konflikty ďalej pokračujú a čo je horšie, aj systém, ktorý je ich katalyzátorom – globálny kapitalizmus.²⁷ Vo svojich dielach a článkoch to kritizujú autori ako Noam Chomsky, Slavoj Žižek, Zygmunt Baumann, Josef Šmajš, ale aj Jan Keller, či u nás Ladislav Hohoš.

A čo je najhoršie, opäť čelíme rozkladu strednej triedy ako takej, t.j. rozkladu najstabilnejšieho prvku v spoločnosti.

Dostávame sa tak do štádia, keď väčšina bohatstva je naakumulovaná v úzkych rukách globálnej „elity“, zatiaľ čo vysoký počet ľudí je prinútený žiť pod hranicou chudoby. Ako inak to pomenovať, než odchýlením sa od „zlatej strednej cesty“, od spoločenského kompromisu, zmiery, ale aj prosperity? Nehovorím tu o návrate komunizmu a kolektivizácie na stalinistický spôsob. Ak sa aj niekto snaží diskusiu o problémoch odvádzať týmto smerom,

²⁵ Keller, J.: *Vzestup a pád středných vrstev*, SLON, 2000, s. 21.

²⁶ Pozri Lorenz, K.: *Osem smrteľných hříchu*, Academia, 2001.

²⁷ Pozri Gilles Perrault a kol.: *Zločiny kapitalizmu*, Eko-konzult, 2017.

vytvára tak falošnú dilemu a binárny, čiernobiely svet, že existuje len komunizmus (nesloboda) a kapitalizmus (sloboda).

To je však vulgárna redukcia, ktorú treba z konštruktívnej a odbornej diskusie o alternatívach vylúčiť.

Čo však ohrozuje strednú triedu? Čo spôsobuje to, že v niektorých oblastiach, dokonca aj v malej krajine ako je Slovensko, totálne vymizla?²⁸ Je teda stredná trieda riešenie alebo problém?

Musíme si však zodpovedať otázku – „Prečo vôbec narastá nerovnosť?“

Podľa Jana Kellera je to z viacerých dôvodov. Po prvé: Ofenzíva vlastníkov kapitálu namierených proti práci. Predovšetkým veľkým podnikateľom a akcionárom sa darí zvyšovať zisky zo svojho vlastníctva na úkor miezd.²⁹ Po druhé: Dochádza k prudkému nárastu najvyšších zamestnaneckých odmien, zatiaľ čo stredné a nižšie mzdy stagnujú, či dokonca klesajú.³⁰ Po tretie: Nerovnosť medzi ekonomicky aktívnymi a tými, ktorí boli z trhu práce dočasne, či trvalo vylúčení v dôsledku nezamestnanosti alebo veku.³¹

Táto ofenzíva súkromného záujmu, ktorého stimulom je len zisk, sa stavia proti verejnému záujmu. Je teda akousi negáciou tézy Adama Smitha, že sebestvo a egoizmus povedie k prospechu všetkých zainteresovaných.

Francúzsky ekonóm Michel Husson uvádza, že v hlavných priemyselných krajinách od 70. rokov 20. storočia prichádza k poklesu podielu miezd na HDP a k vzostupu príjmov z kapitálu.³²

Kempf uvádza, že šéfovia 40 najväčších francúzskych firiem v r. 2004 poberali príjmy vo výške 5,6 mil. eur. Každý z nich denne zarobil 15 000 Eur.³³

Ďalej – v Nemecku podľa ekonómky Heidi Hartmann vlastní 10% najbohatších 46,8% všetkého majetku a poberá 33,3% všetkých príjmov. Chudobnejšia vrstva vlastní len 3,8% majetku.³⁴

Objektívnymi príčinami sa teda javí prechod najmä od priemyselnej výroby k spoločnosti služieb, to má za následok spomalenie tempa rastu produktivity práce.³⁵ Všetko sa to deje za asistencie globalizovaného systému, ktorý v rámci svojej racionalizácie presúva výrobu do tretích krajín, kde robia robotníci v ťažkých podmienkach za 1 USD na deň a tým znemožňuje konkurencieschopnosť malých podnikateľov a výrobcov na lokálnej úrovni, resp. strednej triedy. O kvantite lodného a vnútrokontinentálneho transportu a jeho škodlivosti na životné prostredie už ani nehovoriac.

Vznikajú tak systémy ako mexický *maquiladoras*. Je to veľmi jednoduchý a účinný systém, ktorý používajú americké korporácie, lebo výrazne šetrí peniaze a maximalizuje zisk: jednotlivé komponenty sa vyvezú do Mexika, tesne za hranice, kde stoja továrenské haly, v ktorých robotníci za desatinu mzdy zmontujú výrobok – počítač, hračku, stroj. Výrobok sa

²⁸ Pozri rozhovor s doc. Martinom Kahancom, dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/ekonomika/clanok/321716-stredna-trieda-uz-z-niektorych-miest-uplne-vymizla/>

²⁹ Keller, J.: *Tři sociální světy*, SLON, 2010, s. 18- 19.

³⁰ Tamtiež., s.19.

³¹ Tamtiež., s.19.

³² Cit. podľa pozn. pod čiarou, Tamtiež., s.19

³³ Cit. podľa pozn. pod čiarou, Tamtiež., s.19

³⁴ Cit. podľa pozn. pod čiarou, Tamtiež., s.19

³⁵ Tamtiež., s.20.

potom odvezie do USA a predá sa za pôvodnú cenu.³⁶ Podobné systémy fungujú na celom svete a Slovensko nie je výnimkou.

Totožný príklad uvádza aj Jan Keller: Stratégia nadnárodných firiem – Môžu presúvať výrobu či jej časť do krajín s nízkou cenou pracovnej sily. Svoje výrobky môžu predávať v krajinách s vysokou kúpnu silou. A konečne svoje dane, či ich časť priznajú v krajinách, kde je to pre ne najvýhodnejšie.³⁷

Dnes sa tomuto problému tzv. „sivej ekonomiky“, ktorá spôsobuje únik niekoľko miliárd Eur, intenzívne venuje aj komisia EÚ.

S vyššou mobilitou kapitálu tak zosilnela jeho vyjednávacía pozícia vo vzťahu k práci a zvyšuje sa cena za jeho zotrvanie v krajine.³⁸ Nastáva tak zvláštna situácia, keď sa štáty začnú predbiehať v tom, kto im poskytne väčšiu dotáciu a daňové úľavy. Časy sa teda menia a ľudia už nepodplácajú úradníkov, ale je to štát, kto podpláca nadnárodné korporácie.

Ten, kto to zaplatí, ako aj mnoho iných výdavkov, lebo si nemôže dovoliť rôzne špekulácie, je nakoniec stredná trieda (*chudobní to nezaplatia, bohatí sa vyhnú*), ktorá musí znášať stále ťažšie a ťažšie finančné bremeno.

O vnútorných rozporoch, ktoré nastávajú v samotnej strednej triede, či už s otázkou migrácie, globalizácie atď., píše Jan Keller vo svojom diele *Evropské rozpory ve světle migrace*.

Na záver spomeniem, že tí, ktorí rozosievajú prostredníctvom mediálneho nátlaku myšlienky „o tom ako by mal svet, v ktorom sa všetci ľúbia a tolerujú“, zbavený skutočného obsahu, de facto paralyzujú strednú triedu a zapríčiňujú presný opak.

O tom, ako konzum, či stimulovaná falošná potreba za účelom vyššej spotreby, ohrozuje strednú triedu, píše Jan Keller v diele *Vzestup a pád středných vrstev*.

Od Aristotela k Aristotelovi. Ako by mala vyzerat' ekonomika? Komu by mala slúžiť? Má slúžiť len úzkej skupine privilegovaných ľudí alebo celému spoločenstvu? Aký je vlastne zmysel ekonomiky? Aké sú jej podoby? V akom systéme vlastne žijeme? Žijeme v liberálnej oligarchii alebo v liberálnej demokracii ako sa nad tým zamýšľal filozof Cornelius Castoriadis?³⁹ Bude riešením viac integrácie, globalizácie a menej štátu, alebo bude riešením viac národného štátu, autonómnej demokracie a viac lokalizácie? Bude riešením zmena spoločenskej paradigmy, z liberálnej na komunikatívnu a komunitárnu? A čo takto zmena zastupiteľskej demokracie na priamu a participatívnu demokraciu?⁴⁰ Kto bude schopný tejto premeny? Ktorá spoločenská vrstva ešte nepochovala svoju politickú angažovanosť a nestiahla sa do úzadia? Komu záleží na tom, kam sa bude uberať spoločenský, politický, kultúrny vývoj v 21.storočí?

To sú otázky, ktoré budú musieť byť v najbližšej dobe zodpovedané.

³⁶ Ehl, M: *Globalizace pro a proti*, Academia, 2002, s.52.

³⁷ Keller, J.: *Soumrak sociálního státu*, SLON, 2009, s.37.

³⁸ Tamtiež., s.38.

³⁹ Korená, K.: Castoriadisova reflexia krízy súčasných západných spoločností a jeho vízia autonómnej demokratickej spoločnosti, In: Višňovský et. al.: *Normativita ako vôľa k poriadku*, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2016.

⁴⁰ Pozri Korená, K.: Castoriadisova reflexia krízy súčasných západných spoločností a jeho vízia autonómnej demokratickej spoločnosti, In: Višňovský et. al.: *Normativita ako vôľa k poriadku*, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2016, s.114.

Čo sa však za celé roky nezmenilo, čo pretrváva, je názor, že stredná trieda je to, čo nám zaručí dobro a stabilitu. Bude to opäť len a len stredná trieda, ktorá bude garantom kritiky, vzdelania, tvorivosti, technického, ale aj duchovného rozvoja voči súčasnému systému, ktorý bude musieť byť prekonaný. No ostáva nám veriť, že sa v blízkej budúcnosti vyhneme zbytočnému krviprelievaniu a zmenu systému dosiahneme nenásilnou cestou, ktorá by mala byť tejto triede, ako jej hlavnému protagonistovi, cudzia. Aspoň v to môžeme optimisticky dúfať.

Je tu mnoho výziev, ktorým musí stredná trieda dnes čeliť aby si zachovala svoj status, a pozdvihla status svojich nižšie postavených občanov.

Domnievam sa, že na záver ostáva povedať len jediné – Aristotelove myšlienky len umocňujú pocit, že filozofia so svojim univerzálnym nahliadnutím, nie je len nadčasová, ale môže byť užitočným liekom na spoločenskú krízu v akejkol'vek dobe, a v tom je jej večná krása a pôvab.

Zoznam literatúry:

1. Aristoteles: *Etika Nikomachova*, Pravda, Bratislava, 1979.
2. Aristoteles: *Politika*, Pravda, 1988
3. Ehl, M: *Globalizace pro a proti*, Academia, 2002.
4. Giddens, A.: *Sociologie*, Argo, 2013.
5. Gilles Perrault a kol.: *Zločiny kapitalizmu*, Eko-konzult, 2017.
6. Keller, J.: *Vzestup a pád středných vrstev*, SLON, 2000.
7. Keller, J.: *Soumrak sociálního státu*, SLON, 2009.
8. Keller, J.: *Tři sociální světy*, SLON, 2010.
9. Keller, J.: *Evropské rozpory ve světle migrace*, SLON, Praha, 2017.
10. Kol. autorov: *Dejiny politického a sociálneho myslenia*, Kalligram, 2013.
11. Lorenz, K.: *Osem smrtelných hříchů*, Academia, 2001.
12. Višňovský et. al.: *Normativita ako vôľa k poriadku*, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2016.